

УДК 81'27'276

СОЦІОМОВНИЙ СТЕРЕОТИП : ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ірина Кудрейко

Донецький національний університет
вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна
kudrejko@mail.ru

У статті схарактеризовано основні ознаки та запропоновано авторську дефініцію соціомовного стереотипу. Він постає показником належності мовця до певної соціальної групи. Автор знаходить вияви соціомовних стереотипів у професійному, молодіжному та сімейному мовленні.

Ключові слова: соціомовний стереотип, соціальна група, мовний вияв стереотипу.

В останні десятиліття науковці дедалі більше цікавляться проблемою стереотипу. Різні аспекти і визначення цієї категорії розглядають соціологи, психологи, етнопсихологи, психолінгвісти, лінгвісти, зокрема У. Ліппманн, І. Кон, Г. Тажфел, Ю. Апресян, Є. Бартмінський, В. Рижков, Ю. Сорокін, Ю. Прохоров, С. Толста, Л. Гуслякова та ін. Однак у соціолінгвістиці поняття стереотипів ще мало вивчене.

Мета нашої статті полягає в розкритті теоретичного підґрунтя соціомовного стереотипу. Тому спробуємо розв'язати такі завдання:

1) простежити за еволюцією поглядів дослідників на феномен стереотипу; 2) встановити диференційні ознаки соціомовного стереотипу; 3) з'ясувати типові вияви соціомовних стереотипів у містах Донеччини.

Дослідження феномена соціомовного стереотипу вимагає дефініції цього поняття, встановлення його диференційних ознак, оскільки всебічне визначення соціомовного стереотипу важливе для його вияву в конкретних соціальних групах.

Термін *стереотип* виник у друкарстві, де стереотипом називають металеву, гумову або пластмасову копію друкарського набору, що постає основою для друку багатотиражних і повторних видань [1: 293].

До наукового обігу вперше термін *соціальний стереотип* увів на початку ХХ ст. (1922) американський публіцист У. Ліппманн. Науковець зазначав, що стереотип – це «упорядковані, схематичні, детерміновані культурою «картинки світу» в голові людини, які економлять її зусилля під час сприйняття складних соціальних об'єктів і захищають її ціннісні позиції і права» (цит. за: [2: 68]).

Уточнив це поняття А. П'єрон, який зауважував, що стереотип – це готова думка стосовно представників певної людської спільноти (цит. за: [3: 196]).

Таке розуміння стереотипу посилює дві основні його риси – детермінованість культурою і роль як засобу економії трудових зусиль і, відповідно, мовних засобів. Якщо алгоритми розв'язання математичних задач економлять мислення людини, то стереотипи «економлять» саму людину [4: 57], її сили.

Стереотипи виникають, зазвичай, під впливом двох чинників: конкретизації (прагнення до пояснення абстрактних, складних понять через якісь реальні образи, доступні й зрозумілі для індивіда і всіх членів певної групи) і спрощення (виділення

однієї або декількох ознак, які є ґрунтовними для розкриття складного поняття) [5: 133]. Проте домінують у стереотипі може стати будь-яка, а не тільки логічно основна ознака (цит. за: [4: 60]).

Стереотип постає як певні уявлення або образи, що передають, відображають той або той об'єкт (явище, факт, тип людей та тощо) у стислій, виразній формі і поширені в суспільстві загалом і в певному соціальному середовищі [6: 69]. Причому стереотип – суперфіксоване і суперстійке уявлення про об'єкт чи категорію об'єктів (явищ, процесів) дійсності, що утримується у свідомості окремих осіб або цілих соціальних груп (цит. за: [3: 73]). Якщо вдатися до теорії пізнання, то стереотип є певною структурою ментально-лінгвального комплексу, що формується інваріантною сукупністю валентних зв'язків, які належать відповідній одиниці і репрезентують концепт феномена, що стоїть за цією одиницею (цит. за: [4: 57]).

У лінгвістиці термін *мовний стереотип* розуміють як: 1) вербальне відображення переконань, спрямованих на суспільні групи або на індивіда як представника цієї групи – мовний стереотип у вузькому розумінні (У. Каустхофф, К. Писаркова); 2) вербально виражене узагальнення образів будь-яких конкретних предметів або абстрактних понять – мовний стереотип у широкому розумінні (Є. Бартмінський); 3) стійке висловлення, стійке порівняння (В. Маслова).

Мовні стереотипи фіксують часто вживані одиниці мови, що постають мовленнєвими формами віддзеркалення упорядкованих виявів стану справ і явищ. Мовні стереотипи спрощують мисленнєві й пізнавальні процеси і нерідко є емоційно забарвленими. Потрібно пам'ятати, що «мовним стереотипам властивий характер субпрограм, які долучаються разом або окремо до процесу мислення... Мовні стереотипи відносно самостійні. Вони виникають під час формування мисленнєвих стереотипів, але, набуваючи певної самостійності, впливають на мислення, тому що мовні вирази довговічніші за висловлений ними мислительний зміст» (цит. за: [6: 71]). Мовні стереотипи формує оцінка не однієї особи, а колективного досвіду носіїв мови. Тому мовний стереотип становить собою «мовленнєве вираження стійкого типізованого уявлення, за своєю природою неусвідомлюваного, що однозначно визначає спосіб звичного (узуального) ставлення до будь-якого явища навколишньої дійсності або його оцінки під впливом колективного досвіду носіїв мови» [7: 302].

Можливо, стереотипізація на вербальному рівні є ідеологічно зумовленою стандартизацією мовленнєвих засобів. Стереотипи у мовній формі – це своєрідна матеріальна оболонка, у межах якої зосереджено ідеологічний зміст [6: 70].

Якщо мовець нагромаджує узагальнені знання про якісь типи, стандартні явища (ситуації), що виникають за певних умов, то таку сферу знань теж можна називати стереотипом.

Однак формуванню стереотипів сприяє, насамперед, повсякденна свідомість. Тому дослідники наголошують, що стереотип – це, перш за все, певне уявлення про дійсність або її елементи з позиції «наївної», повсякденної свідомості. З цього випливає, що будь-яка мовна одиниця може стати стереотипом, стереотипним образом, а вся асоціативно-вербальна мережа становить собою «стереотипне поле», яке репрезентує концептосферу тієї або іншої національно-лінгво-культурної спільноти [8: 181].

Прихильником цієї ідеї є також Є. Бартмінський, який вважає, що мовний стереотип стосується будь-якого об'єкта зовнішнього світу як його образ, «суспільна думка», а своєрідність розуміння мовної картини світу пов'язана не стільки з її віднесенням до ментальної категорії колективної свідомості, скільки до сфери мовної семантики (цит. за: [2: 72]). Однак стереотип – це не тільки слово, але й мовний зво-

рот, що повторюється без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон, графарет [9: 648]. Саме групові шаблони є яскравим прикладом мовленнєвої специфіки тієї чи тієї групи, її відмінностей від інших соціальних груп. Подібно до того, як у процесі спільної діяльності у людей виробляються певні стереотипи поведінки, регулярність комунікативних контактів між членами групи сприяє формуванню певних мовленнєвих шаблонів [10: 482].

Аналіз різних поглядів на стереотипи, його мовні, соціумні, психологічні, соціокультурні, емпіричні та інші вияви уможливує встановлення кваліфікаційних параметрів соціомовного стереотипу. Найприйнятнішим є розгляд стереотипу як одиниці ментально-соціолінгвального комплексу мовної особистості певної соціальної групи, що реалізується в стандартних ситуаціях спілкування (діяльності) цієї групи і постає усталеною маркувальною локальною асоціацією щодо певної ситуації. Водночас стереотип виступає як унормована й унормована одиниця мовленнєвого спілкування певної соціальної групи, виявляючись у формах мовленнєвих кліше або вербальних/невербальних штампів свідомості.

Отже, соціомовним стереотипом є мовна одиниця ментально-соціолінгвального комплексу представника певної соціальної групи (за віком, фахом, освітою, уподобаннями), що використовується у стандартній ситуації спілкування для певного соціуму, соціальної групи.

Описуючи мову в межах одного міста, Парижа, Ж. Вандрієс зазначав, що мови ніби нашаровуються одна на одну; мова салонів – це не мова казарми, мова буржуа – це не мова робітників; є жаргон суддів, є арго передмість. Ці мови часто настільки відмінні, що можна дуже добре знати одну з них, зовсім не розуміючи іншої. Розмаїття цих мов залежить від складності суспільних відносин. А оскільки поодинокими є випадки, коли окремих індивідів живе замкнено в межах однієї тільки суспільної групи, то майже немає мови, котра не поширювалася б на різні групи. Кожний член групи, змінюючи місцезнаходження, несе зі собою мову своєї групи, і його мова впливає на мову тієї групи, до якої він входить (цит. за: [11: 128–129]).

Різні соціальні групи за статусом, освітою, статтю, віком, уподобаннями в різних ситуаціях спілкування, здійснюючи перемикання коду, використовують «кліше і штампи середовища, у якому вони мешкають і до якого тяжіють; для одних – це різні молодіжні угруповання, для інших – партійно-суспільні кола, або ж професійно-ділові, військові, спортивні» (цит. за: [10: 498]). Тому виникають штампи міліцейських протоколів у телевізійному інтерв'ю, «канцелярські» шаблони в повсякденному мовленні, звороти, характерні для технічних інструкцій, потрапляють у звертання водія тролейбуса до пасажирів тощо (цит. за: [10: 499]).

Соціомовні стереотипи, як показник належності до тієї чи тієї соціальної групи, характерні таким мовним формам, як професійний молодіжний та груповий жаргони. Це один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови [12: 182].

У лінгвістичному аспекті сучасні професійні жаргони неоднорідні. У них можна виділити дві групи комунікативних засобів: 1) засоби, що збігаються з одиницями загальнонаціональної мови і являють собою основу лексичної і граматичної будови професійних жаргонів; 2) арготичні слова та звороти, що частково дублюють офіційно прийняті в певній спеціальній мовній формі терміни, які не мають офіційних термінологічних відповідників [13: 68].

Співвідношення цих двох компонентів у професійних жаргонах неоднакове. Тут спостерігаємо таку закономірність: що вищий рівень професіоналізації, то специфічнішим є відповідний професійний жаргон і то менше він схильний до будь-яких впливів ззовні [10: 402].

Характерним виявом соціомовних стереотипів на території промислових міст Донеччини є активне використання професійної лексики (професіоналізмів) шахтарів, металургів, оскільки ці професії найбільш поширені на досліджуваній території.

Одним з виявів соціомовних стереотипів є молодіжний, учнівський жаргон, поширений у відповідному середовищі. Для цього пласту характерні елементи, що оживлюють мовлення. Це ми виявили під час анкетування (див.: [1]).

Щодо молодіжних жаргонів, то від професійних вони відрізняються наявністю сталих зворотів, пов'язаних з особливостями студентського, шкільного, робочого життя молоді. Немає потреби створювати слова студентського сленгу, на відміну від професійної лексики, чи особливу назву для студента індустріального інституту або технікуму. Однак, коли з'явилася специфічна назва *індус*, то основним стимулом появи слова було прагнення створити щось більш виразне, яскраве, глузливе, те, що привертає увагу [14: 483].

Для фактів і понять, актуальних для молодіжного побуту та свідомості, створюються визначення, які деталізують те, що не має окремих відповідників у літературній мові.

Власні специфічні мовні одиниці властиві й родинній мові. Аналіз засвідчив, що, очевидно, є всі підстави віднести такі утворення до сімейного жаргону. Родинною мовою називається домашня розмовна мова людей, які мешкають разом і є або кровними родичами, або мають близькі стосунки (цит. за: [15: 278]). Це повсякденна мова середньої особи або осіб, різних за віком, різних професій, різного статусу та різного освітнього рівня, які мешкають разом, як родина (цит. за: [16: 75]). Мова в родині є не лише засобом спілкування, за її допомоги реалізується опозиція «своє/чуже»: певні одиниці (слова, звороти, конструкції, нарівні з номінативною й оціночною функціями) набувають властивостей символу належності мовця до певної групи [13: 82].

Сімейну маркованість мовних засобів спостерігаємо на лексичному рівні, кожна родина, як і мовна спільнота людей, поєднаних за віком, фахом, уподобаннями, має власний «родинний словник». Анкетування підтвердило, що для Донеччини особливим виявом «внутрішньої сімейності» є використання української мови, зокрема привнесення в її мелодику певних регіоналізмів, професіоналізмів, засобів вираження інтимності (це засвідчено у 30% анкетованих респондентів 30-50-річного віку) (див.: [17: 9, 18]).

Отже, соціомовні стереотипи – це специфічні мовні одиниці ментально-соціолінгвального комплексу представників тієї чи тієї соціальної групи, появи яких сприяли тривалі мовні контакти між членами певної групи.

Соціомовні стереотипи, уживані в певних соціальних групах, крім опозиції «своє/чуже», становлять систему, елементи якої пов'язані і між собою, і з компонентами інших соціомовних стереотипів, представниками яких є мовці, що входять до складу різних соціальних груп залежно від соціальної ролі, яку доводиться виконувати в певній комунікативній ситуації.

Дослідження соціальних ролей мовців, соціомовного стереотипу комунікативної поведінки представників певних соціальних груп вимагають глибшого теоретичного та прикладного дослідження (у цьому вбачаємо подальшу перспективу аналізу).

1. *Кудрейко І.* Сучасні вияви і тенденції соціолінгвістичної ситуації в Донеччині / І. Кудрейко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / наук. ред. А. Загнітко ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 242–246.
2. *Прохоров Ю. Е.* Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – Изд. 3-е, стер. – М. : Едиториал, 2003. – 224 с.
3. *Налчаджян А. А.* Этнопсихология / А. А. Налчаджян. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 381 с.
4. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистем, 2004. – 256 с.
5. *Крысько В. Г.* Этническая психология : учеб. пособ. / В. Г. Крысько. – 2-е изд., стер. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 320 с.
6. *Жилин И. М.* Ложные стереотипы в буржуазной пропаганде / И. М. Жилин // Функционирование языка как средства идеологического воздействия : сб. науч. тр. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 1988. – С. 60–79.
7. *Радбиль Т. Б.* Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособ. / Т. Б. Радбиль. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 328 с.
8. *Красных В. В.* Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
9. *Сологуб Н. М.* Стереотип / Н. М. Сологуб // Українська мова : енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – Вид. 2. – С. 648.
10. *Крысин Л. П.* Русское слово, своё и чужое : исслед. по соврем. рус. яз. и социолінгвістике / Л. П. Крысин. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 883 с.
11. *Мацюк Г.* До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві : монографія / Г. Мацюк – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 432 с.
12. *Винник В. О.* Жаргон // Українська мова : енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – Вид. 2. – С. 182–183.
13. *Крысин Л. П.* Социолінгвістическіе аспекти изучения современного русского языка / Л. П. Крысин – М. : Наука, 1989. – 188 с.
14. *Серебренников Б. А.* Социальная дифференциация языка / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. – М. : Наука, 1970. – 603 с.
15. *Занадворова А. В.* Отражение социальной дифференциации языка в языковой жизни малых социальных групп (на примере семьи) / А. В. Занадворова // Современный русский язык: социальная и функциональная дифференциация / Рос. акад. наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 568 с.
16. *Handke K.* Socjologia języka / K. Handke. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2008. – 383 p.
17. *Загнітко А. П., Кудрейко І. О.* Білінгвізм і мовна компетенція / А. П. Загнітко, І. О. Кудрейко // Компетентісно орієнтована освіта: досвід, проблеми, перспективи : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5–6 листоп. 2008 р., м. Донецьк (російською та українською мовами) : у 3 т. – Донецьк : Каштан, 2008. – Т. 1. – С. 60–70.
18. *Кудрейко І.* Соціолінгвістичні типи внутрішньо містечкового мовлення: кількісний, якісний аспекти / І. Кудрейко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / уклад. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 16. – С. 303–310.

SOCIO-LINGUISTIC STEREOTYPE : THEORETICAL ASPECT**Iryna Kudreyko**

*Donetsk National University
24, Universytetska Str., Donetsk, 83001, Ukraine
kudrejko@mail.ru*

The article characterizes major features of stereotype and offers its definition. It serves as an indicator of speaker's affiliation to a certain social group. The author traces elements of social linguistic stereotypes in professional, teenager and family speech.

Key words: socio-linguistic stereotype, social group, stereotype manifestation in language.

СОЦИОЯЗЫКОВОЙ СТЕРЕОТИП : ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**Ірина Кудрейко**

*Донецкий национальный университет
ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина
kudrejko@mail.ru*

В статье охарактеризованы основные признаки и предложена авторская дефиниция социоязыкового стереотипа. Он является показателем принадлежности говорящего к определенной социальной группе. Автор находит проявления социоязыковых стереотипов в профессиональной, молодежной и семейной речи.

Ключевые слова: социоязыковой стереотип, социальная группа, языковое проявление стереотипа.

Стаття надійшла до редколегії 29.06.2010

Прийнята до друку 17.09.2010